

Amsterdam University of Applied Sciences

Rizoom

Breuer, Rebecca Louise

Published in:
<i>In staat tot natuur</i>

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Breuer, R. L. (2017). Rizoom. In R. de Jong, C. van Dijk, T. Rijnveldshoek, L. van Norden, & A. Krans (Eds.), *In staat tot natuur: Wijsgerig festival DRIFT* (pp. 220-228). Amsterdam: Merlijn Olon Publicis.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <http://www.hva.nl/bibliotheek/contact/contactformulier/contact.html>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Rebecca Louise Breuer is filosoof, docent en onderzoeker en promoveerde in 2015 aan de Universiteit van Amsterdam met een proefschrift waarin ze een radicaal ander perspectief op de mode in theorie en praktijk voorstelt met behulp van de rizomatische ontologie van Gilles Deleuze en Félix Guattari. Ze gelooft in natuur, maar niet in hiërarchie; in de mens, niet in superioriteit; en in de wetenschap maar niet zonder de kunst.

Een rizoom bestaat uit heterogene componenten die onderling verbonden zijn en je zou kunnen zeggen dat Deleuze en Guattari rizomen creëren om zo een filosofische ontologie te ontwikkelen die ons in staat stelt op een radicaal andere manier over de wereld om ons heen na te kunnen denken. In ‘Rizoom’, het eerste hoofdstuk van *Duizend plateaus*, in het Nederlands vertaald door Rene Sanders en separaat uitgegeven als een klein, dun boekje, herhalen ze deze manier van denken continu. Bovendien vind je het rizoom en rizomatisch denken en analyseren in het hele oeuvre van Deleuze en Guattari terug.

Dan de boom. De boom is niet zomaar een boom bij Deleuze en Guattari, net zoals niets zomaar ‘iets’ is in hun filosofie. Ze gebruiken het concept van de boom om daar hun eigen denken van te onderscheiden: de boom is in hun filosofie een organisatieprincipe, waarbij de stam dé overkoepelende en dus homogene entiteit is die al het denken informeert, beïnvloedt en overschaduwet. Deleuze en Guattari introduceren echter een alternatief, en dat is het heterogene rizoom. Het rizoom impliceert dat wat er gebeurt, verandert en beweegt fundamenteel anders is dan de gebruikelijke ordening gebaseerd op identificatie waarmee wij gewoonlijk betekenis aan de ons omringende werkelijkheid geven. Met Deleuze en Guattari ontstaat dan een denken in veelvoud en beweging en dat verandert alles.

Zelf karakteriseren Deleuze en Guattari deze manier van denken (en de complexiteit die erbij komt kijken) als volgt. ‘Het is moeilijk de dingen vanuit hun midden waar te nemen en niet van boven naar beneden of omgekeerd, van links naar rechts of omgekeerd: probeer het en je zult zien dat alles verandert.’¹ Als we het hebben over ladders, bomen en hiërarchie, dan zeggen ze hierover: het is heel moeilijk daarbuiten te denken, maar probeer het, en je zult zien dat je misschien wel veel meer ziet.

Eerst even terug naar die boom. Wat verstaan ze daar precies onder? De boom is voor Deleuze en Guattari een

1 Gilles Deleuze en Félix Guattari, *Rizoom, een inleiding*, vert. René Sanders, Spreeuw, 2014: 46.

ordening, Ze gebruiken de boom als een concept dat het gezond verstand uitdrukt. Bij dat gezonde verstand willen Deleuze en Guattari vraagtekens zetten, en dat is mooi. Want dan doen we wat filosofen doen: datgene wat vanzelfsprekend lijkt diep ondervragen. Ze vinden dat ons gezond verstand ervoor zorgt dat we alles om ons heen ordenen op basis van hiërarchische, representatieve, mimetische en simplificerende principes. Dat leren we al als we heel klein zijn. Met een houten doos met blokjes bijvoorbeeld, waar de driehoekjes in driehoekjes passen, de vierkantjes bij de vierkantjes. Je ouders leren je dat een poes geen hond is en een appel geen peer. Deleuze en Guattari menen echter dat het ordenen met behulp van gezond verstand ertoe leidt dat we steeds uitgaan van dat wat de ordening informeert. Het is een homogeen systeem waarbij één principe leidend is voor het denken. Zo schreef Darwin bij zijn allereerste boom de woorden 'I think', maar het 'ik' dat denkt impliceert al een gigantisch homogeen systeem dat impliceert dat er een 'ik' is dat denkt.

Zo vormt het concept 'ik' een overkoepelend systeem waardoor wij op een bepaalde manier naar de wereld kijken. Dat is precies wat Deleuze en Guattari bevragen en ze wijzen erop dat het 'ik' in 'ik denk' een filosofische aanname is die door filosofen zelden betwist is. We praten over ik, en we kijken vanuit het ik en we zijn gewend vanuit het ik naar de wereld om ons heen te kijken. Bij de stamboom van onze eigen familie, bijvoorbeeld, beginnen we bij onszelf, onze ouders, grootouders en dan kijken we hoe we verder komen. Het 'ik' is dus een heel sterk homogeen en ordenend principe. Het concept 'mens' is ook zo'n homogeen principe. Als we alles vanuit de mens bekijken, dan ontstaat er een bepaalde ordening die misschien wel minder vaststaat dan het lijkt. De mens wordt bijvoorbeeld vaak in eerste instantie benaderd op basis van geslacht. Dat is traditioneel gezien een sterk binaire benadering, maar de praktijk is veel weerbarstiger. Als we bijvoorbeeld kijken naar de Engelstalige variant van Facebook, dan zijn er ten tijde van dit schrijven 71 ver-

schillende genderopties waaruit men kan kiezen - wat nou man óf vrouw? Zelfs in de praktijk realiseren we dus dat de onderverdeling in geslachten helemaal niet meer zo zwart-wit gescheiden is of hoeft te zijn. De schadelijkheid van homogeen denken is daarbij enorm - in Zwitserland duurde het tot 1971 voordat vrouwen mochten stemmen, en vrouwen zijn eeuwenlang als mindere wezens beschouwd, om maar een voorbeeld te noemen.

Dit geordende, homogene denken, dat is het filosofisch probleem waar Deleuze en Guattari een alternatief voor zoeken. Om dat grondig aan te pakken kunnen we misschien het beste beginnen bij het betwijfelen van het denken in identiteit: het cartesiaanse 'ik denk'. In deze constellatie vormt het 'ik' de stam van de boom als concept om na te denken. Dit ik representeert zichzelf met behulp van allerlei verschillende dingen, denk aan: naam, huidskleur, beroep, nationaliteit, leeftijd, achtergrond, familiegeschiedenis, et cetera. Deze representaties kun je zien als de takken van de boom; het ik, de identiteit, is het leidend principe, de stam. Deleuze en Guattari wijzen op een aantal verwante sociale en ecologische problemen wanneer ze dit representatiedenken geleid door identiteit aankaarten. Omdat het 'ik' als vanzelfsprekend aan alles wat we doen en denken vooraf gaat - voorondersteld wordt - ontstaat wat je een 'egologie' zou kunnen noemen. Het ego is dan iets wat we niet meer bevragen, sterker nog, onze schijnbaar vanzelfsprekende ego's zijn groter dan ooit. En dit ego moet gekleed, moet het juiste werk hebben en wil zijn eigen land, provincie, dorp en gewoontes beschermen. Het wil er goed uitzien en zichzelf representeren door te consumeren en zo zijn of haar identiteit te communiceren. Door ons 'zijn', ons 'ik', ons 'ego' zo belangrijk te maken en als homogeen informierend principe leidend te laten zijn, verliezen we de meer heterogene, sociale en ecologische verbindingen die in verband moeten worden gebracht met de gevolgen van het denken uit het oog.

Een spijkerbroek, bijvoorbeeld, wordt gemaakt door mensen die binnen onze egologie niet belangrijk worden

geacht en mede door de nadruk op het representeren van identiteit gemakkelijk terzijde geschoven raken. Op die manier ontstaat er een hiërarchie waarbinnen we onszelf boven anderen wanen. Niet alleen denken we ongemerkt dat ons leven belangrijker is dan dat van anderen, we verliezen daarbij ook de verbinding met het milieu uit het oog. We zijn vandaag de dag, over het algemeen en *en masse*, zo bezig met ‘iemand zijn’ en deze identiteit van representaties te voorzien – of dit nu een grote auto, de laatste mode of de foto’s van reizen of eten op Instagram zijn – dat het heel lastig is voor te stellen dat we ook op een hele andere manier kunnen denken en dus kijken. Sterker nog, misschien moeten we dat wel, willen we de toekomst van het (mensen)leven op aarde veiligstellen. Ik was twee weken geleden in Beijing, en ik zag ter plekke hoe erg we de lucht hebben verpest, omdat we zo nodig van alles moeten. Waar God – overigens ook een homogeen, hiërarchisch concept – een eeuw geleden nog een hele hoop schade voor het denken, doen en leven aanrichtte, is het vandaag de dag het ‘ik’. Gelukkig bestaan er alternatieven en kunnen we die vinden door nieuwe filosofische concepten te creëren en iets revolutionairs anders te denken. Zo zeggen Deleuze en Guattari bijvoorbeeld: ‘Vreemd, zoals de boom de gehele westerse werkelijkheid en het gehele westerse denken heeft beheerst van de botanica tot aan de biologie, de anatomie, maar ook de kentheorie, theologie, ontologie, de gehele filosofie², en vandaag de dag de gehele maatschappij. We leven in een egologische maatschappij, in een homogeen systeem waarbinnen een binaire logica leidend is. Hoe kunnen we daar nu anders over nadenken? En hoe kunnen we recht doen aan dat wat nog meer verbonden is aan ons zijn? Het rizoom is het concept dat Deleuze en Guattari aandragen om op een andere, meer heterogene, manier te denken.

Het eerste principe van een rizoom is verbinding en heterogeniteit. Dus elk willekeurig punt kan en moet met

2 Gilles Deleuze en Félix Guattari, *Rizoom, een inleiding*, vert. René Sanders, Spreeuw, 2014: 40.

een ander punt verbonden zijn; geen boom, geen ladder, maar alleen maar punten. Sterker nog, eigenlijk hebben we alleen maar de verbintenissen, dus de lijnen die tussen die verschillende punten gemaakt kunnen worden. Dat is een non-hiërarchisch, non-lineair systeem waarbinnen God, 'ik' en identiteitsdenken geen nadruk krijgen: er is niets overkoepelends van waaruit de wereld vastgesteld wordt. Hierdoor krijgen we te maken met een veelheid, een multipliciteit, en alleen als deze veelheid effectief als zelfstandigheid behandeld wordt, heeft het geen enkele relatie met het heersende systeem. Dit betreft echter wel een abstract begrip en het moeilijke is dat men het eigen 'ik', de eigen hiërarchie, moet loslaten om deze veelheid in het vizier te krijgen.

Wellicht verheldert een biologisch voorbeeld uit *Rizoom* het concept dat Deleuze en Guattari voorstellen: de wilde orchidee en de wesp. Zo'n orchidee produceert het beeld van iets dat voor een mannetjeswesp lijkt op een vrouwtjeswesp. Het blijft niet bij het beeld, maar de bloem produceert ook de geur die lijkt op die van een vrouwtjeswesp. De wesp vliegt naar de bloem en 'doet het' met de orchidee. David Attenborough zegt in een YouTube-filmpje dat de wesp in de maling wordt genomen.³ Dit is boomdenken waarbij het 'zijn' van de wesp en dat van de orchidee – het identificeren van de twee wezens – meer nadruk krijgt dan hetgeen er tussen de twee gebeurt. Deleuze en Guattari benadrukken daarentegen dat de wilde orchidee zichzelf deterritorialiseert waardoor hij zelf een beetje wesp wordt. De wesp reterritorialiseert zichzelf en hij wordt een beetje orchidee. Ze gaan in elkaar op, worden elkaar en het onderscheiden (identificeren) van de twee is niet langer hoofdzaak. In de werkelijke geslachtsdaad van de wesp is er ook sprake van een deterritorialisering: hij bevrucht het vrouwtje, maar bij de orchidee neemt hij suiker mee en brengt dat naar een andere orchidee. Dit voorbeeld beslaat bovendien maar één heel klein

3 Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=-h8I3cqp9nA> (laatst bezocht in april 2017).

hoekje van een oneindig rizoom, dat we kunnen verbinden en waar we onszelf ook mee kunnen verbinden. We zijn niet belangrijker dan de wesp of de orchidee, maar we zijn deel van dit hele systeem waarin zij opereren. Zoals Deleuze en Guattari zelf schrijven:

Je zou kunnen zeggen dat de orchidee de wesp nabootst, want zij reproduceert het beeld op een betekenisdragende manier (mimesis, mimicry, lokaas, etc.) Maar dat geldt alleen op het niveau van de lagen, parallellisme tussen twee lagen, zodanig dat een plantaardige organisatie op de ene laag een dierlijke organisatie op de andere imiteert. Tegelijkertijd gaat het om iets heel anders: geenszins imitatie, maar het buit maken van de code, de meerwaarde van de code, vermindering van de waarde, werkelijk worden, wesp-woorden van de orchidee, orchidee-woorden van de wesp; dit worden waarborgt de deterritorialisering van het ene en de reterritorialisering van het andere begrip [...].⁴

Die rizomatische verbindingen zijn deel van onze meningen, ideeën en handelingen die worden overschaduw door het boomdenken. We kunnen echter wel degelijk óók denken in verbindingen, veelheden, bewegingen en gebeurtenissen zonder hiërarchie. Daarbij moeten we wel accepteren dat jij niet belangrijker bent dan degene die jouw spijkerbroek maakt of meer bestaansrecht hebt dan de vissen en planten in de rivier waarin de verfstoffen om diezelfde broek te kleuren, gedumpt worden. We weten wel dat een westerling niet belangrijker is dan de vluchteling die hongerig aan de grens staat, maar misschien moeten we ons homogene ‘ego’ actiever aan de kant zetten om ruimte te creëren voor een radicaal andere, heterogene manier van denken, leven en kijken. Iedereen staat met alles in verbinding, het lijkt simpel en vanzelfsprekend maar het blijkt lastiger dan gedacht.

Waarom is het maken van een fundamentele omslag in ons denken zo belangrijk en tevens misschien wel de enige manier om het toekomstige leven op aarde veilig te stellen? Daarvoor kunnen we bij Guattari te rade gaan.

4 Gilles Deleuze en Félix Guattari, *Rizoom, een inleiding*, vert. René Sanders, Spreeuw, 2014: 30.

In *Les trois écologies* (1989) zegt hij dat er drie soorten ecologieën te onderscheiden zijn: een mentale, een sociale en een milieu-ecologie. Volgens Guattari is het noodzakelijk dat we van de heersende ecologie waarin we ons zijn en de representatie van onze identiteit centraal stellen af geraken en ons bewust worden van deze drievoudige ecologie. Alleen op die manier kunnen we de huidige stand van zaken waarbij we de aarde en anderen uitputten, en het milieu vervuilen, keren. Het is daarbij belangrijk allereerst een mentale verandering in gang te zetten waarbij we in ons denken het ene voor het vele ruilen. De boom achterlaten om ruimte te scheppen voor het rizoom. We ruilen ons ego in voor een mentale ecologie, die niet los gezien kan worden van de sociale implicaties en die van het milieu.

Van Deleuze en Guattari kunnen we dan leren dat problemen die we vandaag de dag tegenkomen in onze maatschappij, op het gebied van bijvoorbeeld ethisch-sociale kwesties en die van het milieu, niet alleen of hoofdzakelijk benaderd kunnen worden vanuit dat wat iets of iemand homogeen gezien is, maar juist ook vanuit de heterogene verbindingen tussen mensen, dingen en invloeden die we kunnen opmerken. Het zouden Deleuze en Guattari overigens niet zijn als ze niet een nuance zouden inpassen: het is dus niet zozeer de boom tegen het rizoom. Zij gebruiken het concept van de boom en dat van het rizoom om een dynamisch proces te laten zien. De boom vormt een transcendent model dat draait om kopieën (representaties). Het rizoom is te karakteriseren als een immanent proces waarin desalniettemin ook hiërarchieën zijn waar te nemen. Bovendien zijn in transcendente modellen ook rizomatische vluchtwegen te vinden. In relatie tot de biologie zouden we dus kunnen zeggen dat er inderdaad boomknoesten in rizomen en rizomatische scheuten in wortels zijn.

Ten slotte is hun belangrijkste inzicht misschien dat niets vaststaat en alles verandert. We kunnen de wijze raad van Deleuze en Guattari aannemen en proberen de dingen vanuit het midden rizomatisch waar te nemen en

niet vanuit het traditionele hiërarchische boomdenken, niet van links naar rechts of omgekeerd, niet van boven naar beneden of omgekeerd. Dan zien we dat alles inderdaad voortdurend verandert en veranderen kan. Dit doen is misschien niet zo makkelijk als uitgaan van schijnbaar vaststaande gegevens, maar het doet misschien wel veel meer recht aan de complexiteit en dynamiek van het bestaan.